

Peter Kos

DENARNI OBTOK V SLOVENSKEM PROSTORU V POZNI ANTIKI

Antični denar, ki je bil od 2. stoletja pr. Kr. redno prisoten tudi na današnjem slovenskem prostoru, je eden od najbolj občutljivih in izpovednih arheoloških artefaktov. To je predvsem zaradi dodatne funkcije (poleg primarno ekonomske), ki so mu jo namenili že v času njegovega skovanja, še posebej v času antičnega Rima. Z upodobitvami na novcih so rimski vladarji neposredno nagovarjali prebivalce celotnega imperija. Le-ti so se prav iz upodobitve na sprednji strani novca prvič seznanili s podobo novega rimskega cesarja, ki jim je skozi upodobitve na zadnji strani okrogle novčne ploščice posredno propagandno predstavljal svoje vrline (Providentia = pravičnost; Abundantia = obilje), sporočal svojo skrb za izgradnjo in napredek vseh delov imperija (motivi arhitekturnih spomenikov), skrb za blagostanje prebivalcev in vojske (prizori obdarjanja ljudstva ali vojske) oziroma propagandno najavljal nove ali pa že uspešno zaključene vojne pohode (Victoria je pogosto obdana z ujetniki, ki posebejajo premagano ljudstvo). Opisano nam antični novci sporočajo tudi danes in so kot taki predvsem primaren vir za preučevanje marsikaterega strokovnega področja (umetnostno-zgodovinska analiza, zgodovina arhitekturnih spomenikov, preučevanje glasbenih instrumentov, zgodovina plovil, ipd.), vendar je še pomembnejši posredni pomen novčne najdbe, saj je mogoče predvsem zaradi vladarjeve titulature, ki obdaja portret cesarja na sprednji strani novca, čas njegovega skovanja opredeliti z veliko natančnostjo. Novce je tako eden od kronološko najbolj otipljivih arheoloških artefaktov in prav v tej vlogi nas tudi najbolj zanima.

Antični zgodovinarji in arheologi se (še zlasti na tem prostoru) pravzaprav redko poslužujejo rezultatov analize novčnih najdb, čeprav so novci eden najpomembnejših primarnih historičnih virov prav za obdobje antike. Ne samo, da je mogoče na osnovi novčnih najdb časovno opredeliti arheološke plasti, iz katerih novci izhajajo, ampak nam prav sistematično dokumentiranje antičnih novčnih najdb (posamičnih in zakladnih) ter njihova kasnejša analiza in interpretacija osvetljujejo marsikateri politični dogodek, ki se je odvijal na nekem prostoru, poleg tega pa nam odstirajo zakonitosti, ki so v antiki uravnale dotok denarja na posamezna območja. Omogočajo tudi vpogled v denarno politiko v rimskem imperiju ali pa osvetljujejo ekonomsko moč posameznega obravnavanega prostora. Za objektivno poznavanje denarnega obtoka je zato predpogoj predvsem podrobno sistematično dokumentiranje novčnih najdb na nekem ožjem ali širšem prostoru skupaj z njihovo natančno opredelitvijo (kdo, kdaj in kje je novce koval), ki mu nato sledi natančna in objektivna analiza tako zbranih podatkov. Pri tem moramo razlikovati med slučajno najdenimi (in pred okoli 1500 leti slučajno izgubljenimi) novci oziroma med v antiki namenoma zakopanim oziroma skritim večjim številom novcev, kar danes poimenujemo novčna zakladna najdba.

Danes sistematično (npr. med arheološkimi izkopavanji) ali slučajno odkriti antični novci predstavljajo po vsej verjetnosti precej manj kot 1 % denarne mase, ki je bila v antiki v obtoku. Kljub temu v numizmatičnih korpusih dokumentirani novci prav zaradi slučajnosti izgube v antiki omogočajo realen vpogled v strukturo denarja, ki je bil v nekem obdobju v vsakdanji uporabi. Analiza dokumentiranih novčnih najdb nam zato pojasnjuje smeri dotoka denarja v obtok (in s tem posredno osvetljuje določene specifične politične dogodke, ki se odražajo v njem) in nekatere posebnosti, značilne za denarni obtok na posameznih področjih (polovičeni novci so na primer posledica pomanjkanja drobiža v obtoku, velik odstotek sočasno ponarejenih novcev opozarja na tedanje pomanjkanje denarja v obtoku). Medsebojna primerjava količine denarja v obtoku v posameznih kovnih obdobjih pokaže najpogosteje medsebojna odstopanja. V kolikor pokaže najširša primerjalna analiza novčnih najdb na različnih območjih rimskega imperija približno enaka odstopanja v intenzivnosti denarnega obtoka med posameznimi kovnimi obdobji, je mogoče objektivno ugotoviti, da so ta odstopanja v

posameznih obdobjih kovanja je odraz rimske imperialne denarne politike oziroma posledica le-te (posledica inflacijskih gibanj je na primer povečanje količine denarja v obtoku). V primeru, da so omenjena odstopanja značilnost le omejenega področja oziroma posameznega antičnega mesta, je potrebno z analizo ugotoviti vzrok za tako ugotovljena odstopanja. Zmanjšano količino denarja v obtoku je namreč lahko povzročila slabitev ekonomske moči nekega območja (mesta), prekinitev dotoka denarja v obtok je morda lahko posledica prenehanja življenja na nekem prostoru (ali v mestu). S primerjalno analizo gibanj denarnega obtoka na različnih lokalitetah lahko tudi razmeroma točno ugotovimo pričetek intenzivnejše poselitve. Za natančnejše izvedenotenje in časovno opredelitev možnih razlik v denarnem obtoku so na voljo različne metode, saj je do presenetljivih zaključkov mogoče priti tudi s primerjavo zastopanosti novcev posameznih emisij določenega kovnega obdobja (npr. novcev skovanih v posameznih letih v imenu cesarja Marka Avrelija ali zastopanost emisij novcev cesarja Galijena).

Prav tako pomembna je analiza novčnih zakladnih najdb, to je najdb večjega števila novcev na kupu. Podrobna analiza novcev iz sklopa zakladne najdbe kronološko natančno opredeli najmlajši novc v najdbi, s čemer dobimo terminus post quem zakopa najdbe. Analiza zakladne najdbe omogoča predvsem natančen vpogled v strukturo denarja, ki je bil v obtoku v času njenega zakopa. Opozoriti moramo, da v antični numizmatiki in v antičnem zgodovinoписju vse prepogosto prevladuje mnenje, da je zakop novčnih zakladnih najdb vedno posledica nekih usodnih, katastrofalnih dogodkov (vpadov barbarov, vojaškega delovanja, in podobno). Temu je običajno podvržena tudi interpretacija novčnih zakladnih najdb, saj se njihov zakop brez podrobnejše analize vse prepogosto skuša navezati na sporočila antičnih avtorjev (kot primer na slovenskem ozemlju naj omenimo obdobje markomanskih vpadov v času vlade M. Avrelija, s katerim so povezovali zakop vrste novčnih zakladnih najdb ali pa propad in opustošenje province Recije v času vlade cesarja Galijena leta 259) in gre v takih primerih pravzaprav za zlorabo primarnega antičnega vira. Šele z najširšo primerjalno analizo novčnih zakladnih najdb lahko ugotovimo morebitno grupiranje v istem času zakopanih novčnih najdb na nekem omejenem prostoru in šele tedaj bi bilo možno razložiti zakop teh najdb kot posledico neke katastrofe. Seveda pa se moramo zavedati, da je danes naključno najdena zakladna najdba nekoč lahko prav tako po naključju ostala v zemlji, potem ko je njen lastnik bodisi pozabil na mesto njenega zakopa ali pa umrl povsem naravne smrti. Nema lokrat je mogoče iz strukture denarja, ki ga je lastnik skozi daljše obdobje shranjeval na skritem mestu, ugotoviti, da so nastanek najdbe pogojevali v prvi vrsti predvsem ekonomski vzroki. Skozi zgodovino antičnega denarništva je namreč mogoče slediti vrsti denarnih reform, ki so imele za posledico demonetizacijo (umik iz obtoka) posameznih vrst denarja oziroma uvedbo novih vrst denarja. V kolikor je bil novo uveden denar slabše kvalitete, so lastniki nemudoma pričeli shranjevati denar boljše kvalitete, saj je imel višjo vsebnost dragocene kovine ali pa je bil težji. V takem primeru so namreč nemudoma pričeli delovati mehanizmi tako imenovanega Greshamovega zakona, po katerem slabši denar izpodriva iz obtoka boljšega.

Opozoril bi rad še na element tako imenovanega zamudnega faktorja, to je časovnega zamika, ki preteče med skovanjem novca v kovnici in njegovim prihodom v obtok na neko oddaljeno področje. Nekateri antični zgodovinarji in arheologi so namreč mnenja, da je ta zamik (torej zamudni faktor) znaten in naj bi bil važen element, ki bi ga bilo potrebno upoštevati pri interpretaciji novčnih najdb. Najdbe novcev iz obdobja samostojne vlade cesarja Galijena (260 - 268) naj tako ne bi odražale slike sočasnega denarnega obtoka, ampak naj bi ti novci v obtok zašli šele ob koncu 3. stoletja. Ta teza bi interpretativno vrednost sistematično dokumentiranih novčnih najdb seveda zelo oslabila. Najdbe novcev na nekaterih kronološko omejenih arheoloških najdiščih govore proti veliki vlogi, ki naj bi jo igral tako imenovani zamudni faktor. Primer je npr. trdnjava Usk v Walesu v Angliji, ki nikakor ni bila osnovana pred letom 55, leta 68 pa so jo že opustili. V trdnjavi so bili izkopani (torej so bili v obtoku) predvsem sočasno skovani novci iz kovnice Roma, ki so zelo hitro premostili celo tolikšno razdaljo kakršna je med Rimom in Walesom v Angliji. Primerov, ki dokazujejo, da je bila vloga zamudnega faktorja zanemarljiva, je še več, čeprav moramo pri interpretaciji novčnih najdb upoštevati tudi možnost kasnejše vključitve denarja v obtok.

S kakšnim denarjem so se v 4. stoletju po Kr. pravzaprav srečevali prebivalci rimskih provinc Norika in Panonije, ki sta tedaj vključevali tudi današnje slovensko ozemlje?

Leta 215 je pričel cesar Karakala dotedanji srebrni denarij zamenjevati z antoninijanom v vrednosti dveh denarijev ter z odlično vsebnostjo srebra (50 - 40 %). Antoninijan je bil v tem času najbolj razširjen novc v obtoku. Že v času nastopa skupne vlade cesarjev Valerijana in Galijena (leta 253) je bilo v kovini le še 4 % srebra in prav iz tega podatka so razvidna vsa inflacijska gibanja tega obdobja. Proti koncu tretjega stoletja se je kaotično finančno stanje v imperiju še nadaljevalo kljub raznim občasnim poskusom ozdravitve denarnega sistema (npr. v času vlade Avrelijana). Cesar Dioklecijan je zato leta 294 izvedel korenito denarno reformo, s katero je želel ustaviti negativna gibanja tretjega stoletja. Z njo je uvedel povsem nove denarne enote, ki so sicer še vedno temeljile na zlatniku zgodnjega imperija (aureus) kot novcu najvišje vrednosti. Tako se tedaj pojavi nov srebrnik z imenom argenteus, ki je bil po vrednosti enak 50 denarijem prejšnjega sistema (že leta 301 je njegova vrednost znašala 100 denarijev), kot osnovni bronasti novc pa je tedaj uvedel nummus v vrednosti petine denarja. Leta 324, v času vlade Konstantina I., je aureus nadomestil solidus, v srebru pa so pričeli kovati silikve. Inflacije tudi Dioklecijanova denarna reforma ni mogla zaustaviti in najbolje jo je mogoče opazovati na bronastem novcu, ki je ob reformi leta 294 tehtal 10,4 g, leta 307 6,8 g, leta 311 4,5 g in leta 313 le še 3,4 g. Leta 348 so z novo korenito denarno reformo uvedli nove vrste bronastega denarja treh oziroma kasneje štirih vrednosti. V vsakdanjem denarnem obtoku so novci najvišje vrednosti (zlatniki in srebniki) igrali neznatno vlogo, o čemer pričajo dokumentirane posamične in zakladne novčne najdbe, absolutno najpomembnejšo vlogo pa je igral bronasti denar nižjih vrednosti. Predvsem v pozni antiki je sporočilnost novca (torej njegovih legend in upodobitev) veliko manjša kot predtem v prvih treh stoletjih rimskega imperija. Iz vladarske titulature izginejo nekateri važni kronološki elementi, prav tako izginjajo realistični portretni elementi, ki jih nadomešča ikonografska stereotipnost cesarjeve upodobitve. Prav tako je tipologija na zadnji strani novcev vse bolj omejena na nekaj standardnih upodobitev personifikacij, ki so le še redko povezane z nekimi konkretnimi zgodovinskimi dogodki.

V pozni antiki je širom imperija delovala vrsta imperialnih kovnic, ki je z denarjem oskrbovala predvsem okoliška področja, v manjši meri pa je ta denar zahajal tudi v druge predele imperija. Značilnost denarnega obtoka v 4. stoletju je, da je najpomembnejšo vlogo igral vedno denar v najbližji sosesčini delujočih kovnic. Na jugovzhodnoalpskem prostoru je tako najpomembnejšo vlogo igral denar italjskih (Aquileia, Ticinum, Roma) in balkanskih (Siscia, Sirmium, Thessalonica, Heraclea) kovnic, novci oddaljenejših vzhodnih in zahodnih kovnic so igrali neznatno vlogo. Možna so tudi odstopanja, ki jih je potrebno objektivno interpretirati (izjemno velik delež novcev neke oddaljene kovnice je na primer možno razlagati le s prenosom denarja s področja, kjer so novci take kovnice prevladovali).

Kot primer senzibilnega odzivanja denarja v obtoku na sočasne politične dogodke v imperiju naj navedem primer iz obdobja med 313 in 324. Med tedaj dvema legitimnima vladarjema Licinijem in Konstantinom so se odnosi poslabšali do take mere, da so zelo oslabili oziroma skoraj zamrli stiki med vzhodnim in zahodnim delom imperija. Dokaz za tako trditev nam nudijo predvsem novčne najdbe. Delež zastopanosti novcev kovnic na vplivnem področju Licinija je tako na zahodu zelo upadel (v rimski provinci Reciji je npr. razmerje 10 : 90 % v korist Konstantinovih kovnic). V Panoniji znaša to razmerje že 35 : 65 %, proti vzhodu imperija pa v obtoku delež novcev Licinijevih kovnic hitro narašča in prevladuje.

Na prostoru današnje Slovenije je mogoče denarni obtok preučevati in analizirati predvsem na treh najdiščnih sklopih: v velikih mestih Emoni, Celeji, Neviudunu in Petovionu, kjer je izpričana kontinuiteta poselitve že iz prejšnjih obdobj, na vojaških postojankah v okviru zapornega sistema Claustra Alpium Iuliarum, s katerim so od sredine 3. stoletja branili dostope v Italijo na črti med Reko in Beljakom, ter na nekaterih intenzivneje poseljenih višinskih postojankah predvsem v današnji osrednji in vzhodni Sloveniji.

Primerjava gibanj intenzivnosti denarnega obtoka v posameznih kovnih obdobjih med vsemi štirimi antičnimi mesti na današnjem slovenskem ozemlju ne kaže nekih posebnih anomalij in je v veliki meri odraz splošnih denarnih gibanj v cesarstvu. Na osnovi manjših odstopanj tudi ni mogoče ugotavljati zmanjšanja intenzivnosti poselitve, lahko pa ugotavljamo pojemanje količine denarja v obtoku v okviru posameznih najdišč proti koncu 4. stoletja.

Najdbe bronastih Honorijevih novcev tipa *Gloria Romanorum* (skovanih med 408 in 423) zaključujejo neprekinjen redni dotok denarja v obtok v večjih naseljih Emona, Celeia in Poetovio. Odsotnost mlajših novcev seveda ni posledica prenehanja življenja na teh lokalitetah, ampak zgolj odraz ekonomskih razmer v tem delu imperija. Denar je v vsakdanjem življenju po vsej verjetnosti zaradi splošne nestabilnosti igral precej manjšo oziroma neznatno vlogo. Tudi zlatniki 5. stoletja se le redko najdejo na prostoru današnje Slovenije, kar govori v prid tezi, da je na tem prostoru praktično mogoče govoriti o vrnitvi k naravnemu gospodarstvu.

Dotok denarja v obtok na prostoru jugovzhodnih Alp v času celega 4. stoletja je bil konstanten. V primerjavi predvsem z zahodnimi provincami (npr. z Recijo) je mogoče opaziti, da na tem prostoru skorajda niso krožile sočasne imitacije, torej ponaredko tedaj uradno skovanih antičnih novcev. Na osnovi tega je mogoče sklepati, da na tem prostoru v pozni antiki nikoli ni primanjkovalo denarja v obtoku. Tudi polovični novci višjih vrednosti 4. stoletja niso dokumentirani, kar pomeni, da tudi drobiža ni primanjkovalo.

Morda je zanimivejši vpogled v gibanja denarnega obtoka na področju zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*, saj podrobna analiza pokaže, da se prav v novčnih najdbah odražajo specifični historični dogodki, ki so se predvsem v drugi polovici 4. stoletja odvijali na tem področju ter pretresali celoten rimski imperij. Zadostno število novcev za podrobno analizo imamo na voljo le iz trdnjav *Castra* (danes Ajdovščina), *Ad Pirum* (Hrušica), *Lanišče* in *Martinj Hrib*. Ugotoviti je mogoče naslednje posebnosti: Samo na prostoru Hrušice imamo dokumentirano večje število novčnih emisij uzurpatorja Magnencija (350 - 353). Te intenzivnejše najdbe se povsem ujemajo z literarnimi viri, ki izrecno poročajo, da je Magnencij utrdil Alpe in še posebej *castellum Ad Pirum*. V šestem in sedmem desetletju 4. stoletja je na celotnem sistemu *Claustra Alpium Iuliarum* mogoče opaziti povečanje denarja v obtoku, kar lahko razlagamo s povečano aktivnostjo postojank na zapornem sistemu. Tudi antični viri poročajo, da je v času vpada Kvadov in Sarmatov (okoli 374/375) pomen zapornega sistema še posebej porasel. Zaporni sistem je zatem igral pomembno vlogo v času uzurpatorja Magna Maksima. Povečano število novčnih najdb odraža povečanje aktivnosti v obeh trdnjavah *Ad Pirum* in *Castra*, kar je ponovno v skladu s poročilom Orozija, ki govori, da je Magnus Maksim utrdil trdnjave na področju zapornega sistema. Zaradi logistične napake naj bi po Orozijevih poročilih Magnus Maksim nato sicer izpraznil zaporni sistem in s tem omogočil, da je Teodozij trdnjave zlahka zavzel. Analiza novčnih najdb nasprotno kaže, da je kljub takim Orozijevim poročilom na področju zapornega sistema prišlo do hudih bojov med Teodozijem, ki je prodiral proti Italiji, in Magnom Maksimom, ki je preboj skušal preprečiti. Najmlajši novci, najdeni v trdnjavah *Lanišče* in *Martinj Hrib*, torej na prvi obrambni liniji, so odlično ohranjeni bronasti novci Magna Maksima. V trdnjavi *Martinj Hrib* je najden tudi kup stolpljenih novcev, ki pričajo, da je trdnjava zgorela. V obeh trdnjavah ni najdenih mlajših novcev, kar priča, da po usodnem propadu te linije obrambnega sistema niso več obnavljali, ampak so se osredotočili na obrambo drugega pasu obrambe Italije s središčem v trdnjavi *Ad Pirum*. Tedaj je bil prekinjen stalni dotok denarja v obtok tudi v Starem trgu pri Ložu, ki je po vsej verjetnosti prav tako sodil v sklop zapornega sistema. V strokovni literaturi je pogosto najti domneve, da sta bili tako trdnjavi *Ad Pirum* in *Castra* v času bitke med Teodozijem in Evgenijem (5. in 6. september 394) težko prizadeti, trdnjava *Ad Pirum* naj bi tedaj zgorela, čeprav v literarnih virih tovrstnih poročil ni mogoče zaslediti. Viri nasprotno poročajo, kako je Teodozij noč med 5. in 6. septembrom - po prvem zanj neuspešnem dnevu spopadov v Vipavski dolini - pred odločilnim spopadom prebil v molitvi na višinah nad dolino, naslednje jutro naj bi se mu Evgenijev vojskovodja *Arbitio*, ki je pripravil zasede Teodozijevo vojski, predal in v odločilni bitki pri *Fluviju Frigidu* je bil Evgenij nato poražen. Novčne najdbe kažejo precej večjo intenzivnost življenja v trdnjavi *Castra*, ki so jo okrepile Evgenijeve čete. Na osnovi novčnih najdb ni mogoče ugotavljati kakršnihkoli znakov nasilne prekinitve življenja v obeh trdnjavah. Nasprotno, novci Honorija iz oddaljenejših kovnic, pa tudi iz italskih kovnic, skovani šele po Evgenijevem porazu, pričajo, da je obramba obeh trdnjav funkcionirala naprej, vendar ne dalj kot do začetka prvega desetletja 5. stoletja. Honorijevih novcev posebnega tipa *Gloria Romanorum* (skovanih med 408 in 423), ki jih sicer pogosto najdemo na tem področju, v obeh trdnjavah ni mogoče dokumentirati, kar bi govorilo za to, da so obe trdnjavi opustili še preden so ti novci prišli v obtok. To bi se lahko

zgodilo leta 401, ko je zahodnogotski vojskovodja Alarik nasilno prodril prek zapornega sistema v Italijo. Alarikov pohod je mogoče ilustrirati tudi z nekaterimi drugimi novčnimi zakladnimi najdbami predvsem s področja Emone, ki med drugim tudi kažejo, da je tedaj največjo vlogo v vsakdanjem življenju igral denar najnižjih vrednosti.

LITERATURA:

- G. C. BOON v: W. H. MANNING (izd.), Report on the Excavations at Usk 1965 - 1976, Cardiff 1982, 3 - 42.
- A. BURNETT, Coinage in the Roman World, London 1987.
- A. BURNETT, Coins, London 1991.
- G. L. DUNCAN, Coin Circulation in the Danubian and Balkan Provinces of the Roman Empire AD 294 - 578, London 1993.
- A. S. HOBLEY, Britannia 20, 1989, 69 - 74.
- P. KOS, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien, I, II., Berlin 1988.
- P. KOS, Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp 300 pr. n. št. - 1000 (= Situla 24), Ljubljana 1986.
- P. KOS v: J. GARBSCH u. P. KOS, Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny I. Zwei Schatzfunde des frühen 4. Jahrhunderts, (= Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 44), München 1988, 57 - 102.
- Th. ULBERT, Ad Pirum. Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen (= Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 31), München 1981.

Summary

THE MONETARY CIRCULATION IN SLOVENIAN TERRITORY IN THE LATE ANTIQUITY

Peter Kos

The author notes the importance of critical analyses of all types of classical coin finds and distinguishes several possible methodological flaws in the interpretation of them. A short survey is presented of the coins in circulation in the late Roman period in the region of present-day Slovenia. The sensitive reaction of coin finds to contemporary historical events in a closed area is illustrated by the author, using the example of the Alpine defensive system (*Claustra Alpium Iuliarum*) in the late 4th century. This example specifically proves that a circumspect interpretation of coin finds enables an objective insight into the historical events of the period, which is in complete correspondence with the reports of contemporary written sources.